

Radmila Đorđević

TERTIUM COMPARATIONIS KAO KONSTRUKT KONTRASTIVNE ANALIZE

UDK 800.88:801.5:372.8

Prethodno priopćenje. Primitljeno 10. 5. 1984.

U vreme ukrštanja različitih lingvističkih puteva i vrlo izražene potrebe za učenjem stranih jezika počela je da se poklanja posebna pažnja inače staroj ideji o sinhronom poređenju jezika. Kontrastivna analiza ovog perioda, koja je bila pre svega didaktički orijentisana, kretala se od stranog jezika ili jezika B prema maternjem jeziku ili jeziku A. Pri ovakvom postupku, svi elementi maternjeg jezika, kojih nema u stranom jeziku, izostavljani su iz kontrastivnog opisa kao pedagoški irelevantni. Drugim rečima, svi konvergentni odnosi dva jezika, naime slučajevi onih odnosa dva jezika u kojima je maternji jezik bogatiji od stranog, nisu za ovakvu linearnu i zavisnu kontrastivnu analizu bili interesantni, jer je ona usmerena ka primenjivanju određenog broja sistematski otkrivenih razlika između dva jezika u sastavu materijala za nastavu jednog jezika kao stranog. Prema tome, u ovoj analizi, koja se naziva i primenjenom kontrastivnom analizom, sredstvo poređenja je strani jezik ili jezik B ili *secundum comparationis*.

Sa razvojem kontrastivne lingvistike i sve širim zalaženjem u teorijske i metodološke probleme ove oblasti, na koji je svakako uticao i razvoj transformaciono-generativne gramatike i neki drugi pragmatični ciljevi, kao što je mašinsko prevođenje, postavilo se i pitanje statusa jezika koji se porede. Naime, za kontrastiranje jezika, koje nema isključivo pedagoške, već i šire ciljeve, svakako je zanimljiv i onaj zanemareni deo jezika A iz linearnih, zavisnih, primenjenih analiza, pa je radi izjednačavanja uloga koje imaju nepoređeni jezici, napravljen pokušaj da se kontrastivna analiza učini nezavisnim postupkom u kome bi jezici imali isti status. Pri stvaranju osnove za nezavisnu analizu morao je, umesto stranog jezika, biti konstruisan neki metajezički element, odnosno konstrukt, pomoću koga bi se za dva jezika analiza učinila nezavisnom, pa je, tako, u kontrastivnu lingvistiku uveden termin *tertium comparationis*, a sa njim se počelo, za razliku od primenjene, govoriti i o teorijskoj kontrastivnoj analizi, kao široj od primenjene. U ovom konstrukt

¹ Ovaj tekst predstavlja uvodnu reč na Lingvističkoj sekciji Filološkog fakulteta u Beogradu održanoj 3. marta 1984.

izdvojen je iz okvira jezika A i jezika B, uzetih zajedno, treći element prema kome se dva jezika porede i za koje se pretpostavlja da može da predstavlja neko univerzalno formalno ili semantičko obeležje.² Nezavisnost analize se postiže tako što se od tog zajedničkog, ili, kako se još naziva, univerzalnog obeležja ide prema svakom od upoređenih jezika. Naime, kako je to dobro rečeno³, u nezavisnoj ili teorijskoj kontrastivnoj analizi se ne istražuje kako je kategorija iz jezika B realizovana u jeziku A, što je cilj primenjene ili zavisne kontrastivne analize, već kako je univerzalna kategorija X realizovana i u jeziku A i u jeziku B.

Razlika između zavisne i nezavisne analize može se i grafički zamisliti: zavisna u linearnoj, a nezavisna u geometrijskoj, trougaonoj grafici u kojoj se *tertium comparationis*⁴, kao sredstvo poređenja, nalazi na vrhu trougla i od toga se ide prema jeziku A, a zatim prema jeziku B. Uvođenje ovog sredstva u metodologiju kontrastiranja, doprinelo je, smatra se, rešavanju najvažnijeg teorijskog problema kontrastivne analize — problema komparabilnosti, jer se pomoću njega neki elementi dva jezika postavljaju u komparabilni odnos i isključuje postavljanje u ovaj odnos drugih elemenata koji nemaju zajedničke osobine⁵.

Nezavisna kontrastivna analiza ima određenu problematiku za koju je vezano i njeno osnovno sredstvo. Zadržaćemo se na četiri pitanja koja, nadamo se, mogu da ilustruju *tertium comparationis* kao konstrukt kontrastivne analize.

Prvi i najvažniji problem, koji nije ni malo lak, odnosi se na formulisanje i formalizaciju trećeg elementa poređenja, odnosno na pretvaranje nepoznatog X u nešto određeno. Na nekim nivoima lingvističke i kontrastivne analize ova formalizacija ne predstavlja veliki problem, budući da se u kontrastivnoj analizi mogu koristiti kao *tertium comparationis* neki već formalizovani lingvistički konstrukti. Tako se u kontrastiranju fonoloških elemenata dva jezika mogu, kao treći element poređenja, koristiti Jakobsonove fonološke univerzalije. U kontrastiranju rečenica dva jezika, za treći element poređenja može poslužiti dubinska struktura rečenice od koje se mogu tražiti razlike među jezicima. U kontrastiranju leksičkih sistema dva jezika *tertium comparationis* je pojmovnog karaktera, sličan kriterijumima u izradi rečnika tezaurusa, itd.⁶ Da ovom prilikom zaboravimo sve probleme koji su vezani za Jakobsona, Čomskog i tvorce raznih teorija značenja i da se zadržimo na problematici koju donose elementi ili kategorije dubinske, a tako i površinske strukture.

Kako formiranje trećeg elementa poređenja znači formulisanje jednog niza pravila na osnovu analize jezika A vezanih za jednu kategoriju koji prenosimo i uopštavamo i u vezi sa pravilima jezika B, ili većeg broja jezika, to se za taj niz pravila iz trećeg elementa može reći da ima sve osobine jezičkih pravila⁷.

² V. Ivir, 1978, 86.

³ Fisiak, J., M. Lipinska-Grzegorek, W. Zabrocki, 1978, 10.

⁴ U nekim lingvističkim kontekstima koristi se i termin *interlingua* — vidi Akhmanova, *et al.*, 1963, 61—67.

⁵ V. Ivir, *loc. cit.*

⁶ V. Ebnetter, 1974, 84—85.

⁷ Na osnovu skupa ovih pravila, mogao bi se, kažu, napraviti i jedan veštački jezik. Isto tako se, na osnovu »jezičnosti« trećeg elementa mogu odbijati kritike adekvatnosti pojma gramatike dva jezika, odnosno termina »kontrastivna gramatika«.

Međutim, u ovom postupku stvaranja jezičkog zajedničkog imenitelja teškoću predstavlja raznorodnost obeležja kategorija na njihovim gramatičkim, semantičkim, distributivnim i pragmatičkim planovima koji se prepliću ne samo u jednom jeziku, već je njihova izukrštanost među jezicima toliko izražena da se danas govori o trećem elementu poređenja i kao nestabilnom konstrukt kontrastivne analize. Da uzmemo za primer kategoriju broja imenica, koja ima određene semantičke i još brojnije sintaksičke funkcije, a da ne govorimo o distribuciji i upotrebi koje se u jezicima ukrštaju. Čini se da prvi korak u prevazilaženju ove teškoće može da bude privremeno razdvajanje pravila koja se odnose na formu od pravila koja se odnose na značenje, distribuciju i upotrebu kad god je to moguće, jer to zahtevaju dva druga važna konstrukta kontrastivne analize — korespondencija i ekvivalencija. Ako se, na primer, složimo da je značenje množine imenica slično u jezicima, odnosno da znači više od jedan ili dva i više od dva, kao u našem jeziku, onda se načini formalnog obeležavanja odnosno neobeležavanja množine pri građenju trećeg elementa poređenja mogu svesti za nama bliže jezike na sledeća pravila: postoje promenljive imenice koje imaju i oblik jednine i oblik množine; nepromenljive imenice koje imaju ili samo oblik jednine ili samo oblik množine; postoje i imenice kod kojih dolazi do sinkretizma oblika jednine i množine; u vezi sa kategorijom broja realizuju se i supletivni oblici. *Tertium comparationis* formalnog vida broja imenica predstavljala bi, da ih ukratko ponovimo, sledeća zajednička obeležja: jednina i množina, singularnost, nesingularnost, sinkretizam, i supletivizam koji se mogu formalizovati⁸. Idući od njih prema dva jezika možemo prvo proveriti da li ova obeležja postoje ili ne postoje u njima i tako otkriti razlike među njima. Kontraste između dva jezika, odnosno slučajeve kada u jednom jeziku za obeležavanje, odnosno neobeležavanje množine koristimo jedno pravilo, a u drugom jeziku drugo pravilo, otkrićemo kombinovanjem svakog pojedinačnog od pomenutih obeležja sa svim drugim obeležjima, pri čemu se kao *tertium comparationis* sada može uzeti značenje imenica dva jezika. Sa pet obeležja broja teorijski je moguće uspostaviti 25 odnosa dva jezika od kojih su neki potencijalna poklapanja. Koliko će se odnosa između dva jezika naći zavisiti od raspoloživih podataka iz dva jezika i iscrpnosti analize. Zapravo, pri kombinovanju obeležja primenjuje se metodologija karakteristična za izučavanje jezičkih tipova i izučavanje jezičkih univerzalija, što svedoči o komplementarnosti ovih oblasti za kontrastivnom analizom, naročito u vezi sa onim njenim potencijalom koji se odnosi na dopune postojećih opisa. I još nešto, pošto kontrastivnu analizu ovog tipa u većoj meri interesuje vrsta, tip odnosa nego broj, na primer imenica u nekom od odnosa, to je ona prema ovakvom cilju vrlo bliska lingvističkoj tipologiji. U ovoj komplementarnosti se, ma kako se ove tri discipline smatrale još uvek nedovoljno razvijanim, danas vidi razlog za veću zainteresovanost opšte lingvistike za kontrastivna istraživanja nego što je za njih u ovom momentu, iz više razloga, zainteresovana primenjena lingvistika⁹.

Među pravilima koja ulaze u *tertium comparationis* izgleda da postoje hijerarhijski odnosi. Čini se, da je kod pravila koja se nalaze na vrhu te hijerarhije rigoroznost metodološkog razdvajanja nivoa neminovnost, dok se kod

⁸ O ovome vidi Đorđević, 1983.

⁹ O ovome vidi opširnije u Đorđević, 1982.

¹⁰ O ovome vidi i Ridanović, 1978, 83.

pravila nižeg hijerarhijskog reda nivoi forme, značenja i drugih aspekata jezičkih kategorija mogu, pa često i moraju mešati. Pošto smo već bili kod broja imenica, da ilustrujemo ovu hijerarhiju na ovoj kategoriji. Ako uzmemo da je pravilo o promenljivim imenicama obeležje višeg reda, onda se u okviru njega mogu pojaviti ona formalna (gramatička i fonološka) i semantička obeležja koja su raznorodna i koja se mogu smatrati obeležjima nižeg reda. U ove se mogu ubrojiti: fleksija i mutacija, strani nastavci za množinu, dva oblika za množinu, pomeranje akcenta uz promenu broja, značenjsko razlikovanje jednine i množine, dvosmislenosti oblika množine, itd. Najzad da kažemo da je hijerarhijsko strukturiranje u okvirima trećeg elementa poređenja analogno mnogim drugim analizama jezika, pa tako formalizovanje elemenata dva jezika pomoću *tertium comparationis* u ovom hijerarhijskom i paradigmatskom smislu može, verujemo, da obezbedi i uspešniju sintagmatsku kontrastivnu analizu dva jezika.

Drugi problem koji se može vezati za konstrukt *tertium comparationis* odnosi se na pitanje zajedništva koje se među jezicima uspostavlja, ili bolje rečeno, koje treba da se uspostavi. Rod imenica, na primer, može biti u jednom jeziku prevashodno semantičkog ili prirodnog, a u drugom prvenstveno gramatičkog, formalnog karaktera, kao što je slučaj sa našim jezikom, u kome su muškog roda ne samo imenice koje označavaju bića muškog pola, već i druge neanimatne imenice koje imaju određena formalna obeležja. Muški rod, kao konstrukt za opisivanje jedne klase roda imenica u našem jeziku i kao jedna od mogućih konstituenti trećeg elementa poređenja, nema apsolutno zajedništvo sa istim konstruktom za opisivanje roda imenica u jezicima sa prirodnim rodom u kojima su muškog roda u pravilu, samo animatne imenice koje označavaju bića muškog pola, jer sistemi roda imenica u ovakvim jezicima nisu isti. U vezi sa ovim problemom je i činjenica da srpskohrvatski jezik formalno ne obeležava klasu imenica zajedničkog roda, kao što su imenice *vozač* ili *žrtva* koje su, inače, muškog roda, ali čije upotrebe u rečenici ukazuju i na njihovu semantičku interpretaciju kao imenica ili muškog ili ženskog roda: *Ona je vozač*, *On je vozač*, što znači da postoji dvojstvo. Ovo dvojstvo se ne mora poklopiti sa osobinama imenica nekog drugog jezika i apsolutnog zajedništva u trećem elementu poređenja takođe ne bi bilo¹¹. Ali apsolutnim terminima se u jezičkim disciplinama ređe barata, pa, uz uslovno shvatanje zajedništva, svakako nećemo odustati od poređenja roda imenica ovakvih jezika. Utehu možemo tražiti i u još izrazitijem raskoraku među jezicima, u razlikama među njima, odnosno u slučajevima kada jedna kategorija postoji u jednom jeziku, a ne postoji u drugom, kada nema nikakvog zajedništva i kada apsolutno zajedništvo nije ni približan sinonim za treći element poređenja. Utehu može pružiti i nada da će se isprepletani odnosi dva jezika, a s njima i problem zajedništva, na nekom razvijenijem stupnju i kontrastivne analize i lingvistike moći uspešnije i adekvatnije rešiti nego što je to danas slučaj.

Treće pitanje koje se može postaviti u vezi sa konstruktom *tertium comparationis* odnosi se na nezavisnu vrstu analize za koju je i stvoren i čiji je cilj izbegavanje prednosti jednog od jezika koji se upoređuju, zanemarivanja izvesnog broja odnosa i tako dobijanje sveobuhvatnijih rezultata poređenja. Međutim, *tertium comparationis* se stvara na osnovu pravila dva jezika, pa

¹¹ V. Đorđević, 1984.

mu se atribut nezavisnosti nikako ne može dati. Zato se nezavisna analiza mora, čini se, definisati kao kontrastivna analiza koja je nezavisna u pogledu smera, ali koja se vrši pomoću jednog jezički zavisnog konstrukta u obliku trećeg elementa poređenja.

Četvrto pitanje u vezi sa ovim konstruktom kontrastivne analize odnosi se na univerzalnost, kao atribut koji mu se u izvesnim situacijama s pravom daje. Međutim, ovaj atribut se trećem elementu ne bi mogao dati, na primer, u odnosu na diskusiju koju smo imali o kategoriji broja imenica, jer bi u *tertium comparationis* morali biti uključeni i mnogi drugi aspekti ove kategorije; da se setimo samo duala među drugim aspektima broja koji se pojavljuju u jezicima. To znači da *tertium comparationis* za jedan par jezika ne mora da bude i *tertium comparationis* za drugi par jezika, pa se ovaj konstrukt u većini slučajeva može bez posebnih izučavanja smatrati nekom mini ili vrlo ograničenom univerzalijom. Bilo je pokušaja da se za potrebe mašinskog prevođenja napravi algoritam jednog apstraktnog niza pravila za veći broj jezika, što bi za kontrastivnu analizu bilo idealno i za opštu lingvistiku vrlo interesantno, ali pošto znamo sudbinu mašinskog prevođenja, znamo da smo od idealnog daleko. To, naravno, ne znači da kontrastivnom analizom, uz pomoć njenog osnovnog konstrukta, ne treba da težimo nekoj aproksimaciji mozga koordiniranog bilingvala, koji, iako na nekom podsvesnom nivou, zna sve kontraste i razlike između dva jezika.

LITERATURA

- Akhmanova, O. S., I. A. Mel'chuk, R. M. Frumkina, E. V. Paducheva, *Exact Methods in Linguistic Research*, University of California Press Berkley & Los Angeles, 1963 (prevod s ruskog)
- Đorđević, R., *Uvod u kontrastiranje jezika*, Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Beograd, 1982.
- , »Kategorija broja imenica u engleskom i srpskohrvatskom jeziku«, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 13, (u štampi), 1983.
- , »Rod imenica u engleskom i srpskohrvatskom jeziku«, *Živi jezici*, XVI 26:1—4, 40—45. 1984.
- Ebneter, T., »Contrastive Parameters«, *Proceedings of the 3rd AILA Congress, Copenhagen 1972, V. 1: Applied Contrastive Linguistics*, Julius Groos Verlag Heidelberg, 1974.
- Fisiak, J., M. Lipinska-Grzegorek, W. Zabrocki, *An Introductory English — Polish Contrastive Grammar*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1978.
- Ivir, V., *Teorija i tehnika prevođenja*, Centar »Karlovačka gimnazija«, Sremski Karlovci, 1978.
- Riđanović, M., »Putevi kontrastivne lingvistike«, *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, 2, Savez društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, Beograd 1978.

TERTIUM COMPARATIONIS AS A CONSTRUCT OF CONTRASTIVE ANALYSIS

Summary

Tertium comparationis, as a term taken to mean independent contrastive analysis, shares the same problems as other kinds of linguistic analysis. The following can be singled out: first, difficulties in separating grammatical and semantic features. This could probably be solved on the basis of hierarchy, that is, first order features can be kept separate, lower order features intersecting if necessary. Second, it is taken for granted that features singled out for linguistic analysis should be common to the languages compared, but it is not an easy task to accomplish in many cases. Third, independence of the analysis is not an absolute attribute of this construct, for *tertium comparationis* should be constructed on the basis of the rules governing the languages examined. Finally, the universal character of the construct can be taken only in a relative sense, as *tertium comparationis* for the contrastive analysis of one pair of languages might not be an appropriate means for the comparison of other pairs of languages. Approximation seems to be a possibility to some of the problems mentioned, and awareness of others a *sine qua non*.